Politické a právní aspekty prezidentského ústavního a volebního inženýrství v Africe

komparativní perspektiva

Vlastimil Fiala

Univerzita Palackého v Olomouci

Právnická fakulta

Politické a právní aspekty prezidentského ústavního a volebního inženýrství v Africe v komparativní perspektivě

Vlastimil Fiala

Olomouc 2026

Publikace je výsledkem projektu „Prezidentské ústavní a volební inženýrství v Africe“ financovaného ze specifického výzkumu Právnické fakulty Univerzity Palackého pro roky 2024–2025.

Recenzenti: prof. PhDr. Blanka Říchová, CSc.
prof. PhDr. Vladimíra Dvořáková, CSc.

1. vydání

© Vlastimil Fiala, 2026
© Univerzita Palackého v Olomouci, 2026

ISBN 978-80-244-6752-8 (print)
ISBN 978-80-244-6753-5 (online: iPDF)

OBSAH

ÚVOD **7**

I. CHARAKTER PREZIDENTSKÝCH SYSTÉMŮ V SUBSAHARSKÝCH ZEMÍCH PO ROCE 1990 **23**

Úvod **23**

1 Význam, charakter a úloha politické moci afrických prezidentů **27**

2 Historický vývoj prezidentského ústavního a volebního inženýrství v subsaharské Africe **31**

Shrnutí **43**

II. TEORETICKÝ KONCEPT PREZIDENTSKÉHO ÚSTAVNÍHO A VOLEBNÍHO INŽENÝRSTVÍ **45**

Úvod **45**

1 Teoretické modely prezidentského ústavního inženýrství **49**

1.1 Teoretické modely spojené s počtem prezidentských mandátů 51

1.2 Teoretické modely spojené s délkou prezidentských mandátů 62

2 Teoretický koncept prezidentského volebního inženýrství **66**

2.1 Teoretické modely spojené s nastavením volebních systémů 71

2.2 Teoretické modely spojené s nastavením omezujících a vylučujících podmínek pro prezidentské kandidáty 73

2.3 Teoretické modely spojené s činností volebních institucí 76

Shrnutí **79**

III. MODELY PREZIDENTSKÉHO ÚSTAVNÍHO A VOLEBNÍHO INŽENÝRSTVÍ V SUBSAHARSKÝCH ZEMÍCH V KOMPARATIVNÍ PERSPEKTIVĚ 83

Úvod 83

1 Manipulace s počtem prezidentských mandátů 94

1.1 Neexistence ústavního vymezení počtu prezidentských mandátů 95

1.2 Úplné zrušení omezení počtu prezidentských mandátů 101

1.3 Navýšení počtu prezidentských mandátů (tzv. třetí termín) 117

1.4 Změna/novelizace ústavy umožňující účast stávajícího prezidenta v třetích volbách (princip tzv. bodu nula) 145

1.5 Navýšení počtu prezidentských mandátů rozhodnutím soudní instance 160

2 Manipulace s délkou prezidentských mandátů 168

2.1 Problematika délky prezidentského mandátu 168

2.2 Zkrácení/prodloužení délky prezidentského mandátu 171

3 Omezení přístupu prezidentských kandidátů k volbám 176

3.1 Omezující podmínky vůči prezidentským kandidátům 177

3.2 Vylučující podmínky pro prezidentské kandidáty 186

4 Manipulace prezidentského volebního systému 191

Shrnutí 198

ZÁVĚR 200

Literatura a prameny 204

ÚVOD

Problematika výzkumu konstitucionalismu není jen záležitostí vyspělých liberálních demokracií v Evropě či USA, ale stává se významným výzkumným tématem i v mimoevropských zemích.[1] Správné rozdělení klíčových mocí (výkonné, zákonodárné a soudní), definování základních institucí státu a jejich kompetencí a garance občanských a politických práv patří k těm nejzákladnějším atributům každého ústavního zákona, které jsou určující pro správné fungování každého politického systému.

Africký kontinent představuje ve výzkumu konstitucionalismu zatím nepříliš dobře zmapované prostředí. Převážná většina afrických zemí po získání politické nezávislosti sice přijala evropsky koncipované ústavy ať již westminsterského typu (většina bývalých britských kolonií) či ústavu francouzské páté republiky (většina bývalých francouzských kolonií), ale brzy bylo zjevné, že ze strany afrických politických elit šlo víceméně o diplomatický manévr, který byl součástí složité mozaiky vedoucí k udělení politické nezávislosti. Ostatně – jak ukázal případ bývalé francouzské Guineje –, pokud se některá africká země vzepřela diktátu „mateřské metropole", mohla počítat s rychlou a tvrdou odvetou ze strany bývalé koloniální velmoci.[2]

Po získání politické nezávislosti a potvrzení mezinárodní suverenity diplomatickým uznáním ze strany světových velmocí či členstvím v Organizaci spojených národů (OSN) nebo v Organizaci africké jednoty (OAJ) se pro některé africké charismatické vůdce vnucené ústavy staly nechtěným

[1] Tento termín zahrnuje země Afriky, Asie a Latinské Ameriky, dříve politicky nekorektně označované jako rozvojové země či země třetího světa.

[2] Francouzská Guinea, dnešní Guinejská republika, odmítla přijmout omezenou autonomii a rozhodla se pro vyhlášení politické nezávislosti. Tehdejší francouzský charismatický prezident Charles de Gaulle neváhal použít proti vzpurné západoafrické zemi, která nedávala dobrý příklad ostatním bývalým francouzským koloniím, tvrdé hospodářské sankce. Na příkaz francouzské vlády museli všichni Francouzi nezávislou Guineu do tří měsíců opustit, kvůli čemuž se tato země okamžitě dostala do obrovských administrativních a ekonomických problémů. (Morgenthau, R. S. *Political Parties in French-Speaking West Africa*. Clarendon Press, 1964, pp. 246–254.)

dokumentem, který podle jejich názoru nemá sloužit jako klíčový nástroj upravující fungování nového afrického politického systému či prosazování politické moci. Řada afrických zemí krátce po získání politické samostatnosti okamžitě přistoupila k revizi ústavy, která většinou vedla k posílení politické moci prezidenta a jeho vládnoucí politické strany. Ve většině subsaharských zemí tak byl téměř na 30 let zaveden systém jedné vládnoucí politické strany (tzv. one-party state).

Změnám afrických ústav zpravidla nebránily žádné ústavní překážky, protože v prvních demokratických volbách zvítězila obvykle široká národněosvobozenecká hnutí, která sjednocovala prakticky veškeré africké obyvatelstvo vůči společnému nepříteli – evropské koloniální moci. Tato národněosvobozenecká hnutí v čele s charismatickými vůdci, jako byli např. Kwame Nkrumah, Julius Nyerére, Jomo Kenyatta, Sékou Touré, Leopold Senghor, Kenneth Kaunda, Felix Houphouët Boigny, Kamuzu Hastings Banda a řada dalších, získala v post-nezávislostních parlamentech obvykle pohodlnou ústavní většinu, která jim umožňovala legitimním způsobem změnit nevyhovující ústavy.

Následující vývoj na africkém kontinentu v 60. až 80. letech minulého století provázený četnými vojenskými převraty a nastolením politických režimů se systémem jedné vládnoucí politické strany, ať již promarxistické (Angola, Mosambik, Etiopie, Benin, Republika Kongo), afrosocialistické (Guinea, Madagaskar, Tanzanie, Ghana), konzervativně tradicionalistické (Malawi, Pobřeží slonoviny, Nigérie) či pragmatické (Zambie, Keňa), k rozvoji konstitucionalismu příliš nepřispěl, spíše naopak. Ústavy se svými vznešenými cíli a demokratickými mechanismy se prakticky na celá tři desetiletí staly bezvýznamnými dokumenty, na které nikdo z vládnoucích elit nebral ohled a na které se nikdo nemohl odvolávat.

Situace se pozvolna začala měnit až na počátku 90. let minulého století v souvislosti se zahájením nové, čtvrté vlny demokratizace,[3] která zasáhla

[3] Koncept tří demokratizačních vln původně rozpracovaný S. Huntingtonem (1991) prošel na sklonku 80. let a na počátku 90. zásadní prověrkou v souvislosti s nejrozsáhlejší demokratizační vlnou v historii – ve východní Evropě a Africe. Někteří autoři (Dorenspleet, McFa\ul) v souvislosti s demokratizačními přechody na přelomu 80. a 90. let začali hovořit o tzv. čtvrté vlně demokratizace (Dorenspleet, 2005).

nejen komunistické země střední a východní Evropy, ale zásadním způsobem poznamenala i politický vývoj na africkém a částečně i latinskoamerickém kontinentu. Konec studené války se odrazil v bezprostřední změně americké a sovětské (později ruské) zahraniční politiky vůči mimoevropským zemím, v důsledku čehož se řada mimoevropských zemí (zejména afrických) dostala do hospodářských problémů.

Jednou z cest, jak tyto ekonomické problémy překonat, bylo získání rozsáhlých finančních půjček od Světové banky a Mezinárodního měnového fondu. Poskytnutí této pomoci však bylo podmíněno zahájením demokratizačních reforem. Mezi klíčové politické požadavky patřilo zejména bezodkladné obnovení ústavního pořádku, zavedení pluralitního politického systému a rozdělení politické moci prostřednictvím svobodných a demokratických voleb. Většina afrických států pod silným tlakem mezinárodního společenství i domácí opozice tyto podmínky nakonec přijala. Výsledkem byla zpočátku impozantní tzv. africká demokratizační vlna, která do většiny zemí subsaharské Afriky přinesla obnovení vícestranického systému, posílení principů právního státu a vlády práva.[4]

Zavedení vícestranického systému na počátku 90. let se stalo prakticky celoafrickou záležitostí. Legislativní a prezidentské volby se konaly v 42 z 48 tehdy existujících subsaharských zemí.[5] S odstupem téměř 30 let velká většina subsaharských zemí absolvovala již pět či dokonce šest pravidelných volebních cyklů. Tento počet voleb silně kontrastuje s obdobím předchozích třiceti let (1960–1990), kdy na africkém kontinentu dominoval systém jedné vládnoucí politické strany, a pokud se nějaké volby konaly, měly zpravidla plebiscitní charakter.[6]

Jak ukazují poslední tři a půl desetiletí politického vývoje mimoevropských zemí (1990–2025), jejich politická kultura silně ovlivněná dlouhodobou politickou a ekonomickou nestabilitou, pravidelným vměšováním

[4] Součástí podmínek byly samozřejmě i požadované změny v ekonomické oblasti, zejména snížení nákladů na fungování státu, restrukturalizace ekonomické politiky, zavedení tržního hospodářství a v neposlední řadě privatizace státního majetku.

[5] Po odtržení Eritreje od Etiopie a Jižního Súdánu od Súdánu dnes politická mapa Afriky registruje 50 subsaharských zemí. Otázkou je budoucnost Somalilandu, části rozpadajícího se Somálska.

[6] Hayward, Fred M. *Elections in Independent Africa*. Westview Press, 1987.

armády do politiky, existencí silné tradiční společnosti, zvykovým právem, neopatrimonialismem, klientelismem, nepotismem a neuvěřitelnou korupcí není příliš nakloněna fungování demokratického právního státu. Řada mimoevropských zemí se ocitla v úplném rozkladu (Somálsko, Súdán, Venezuela, Sýrie, Irák, Afghánistán) či se potýkala s dlouhými guerillovými válkami (Angola, Demokratická republika Kongo, Nikaragua, Kolumbie atd.). Výjimkou nebyly ani četné vojenské převraty, které smetly dokonce i řadu dlouhodobě fungujících demokracií (např. Gambie či Mali).

Výsledkem některých občanských válek bylo dokonce i prolomení dřívějšího, nepříliš šťastného rozhodnutí OSN přijatého v procesu dekolonizace o neměnitelnosti hranic nových nezávislých států.[7] Na mapě Afriky se objevily nové africké státy jako Eritrea a Jižní Súdán a území, jejichž vládnoucí politické elity usilovaly či usilují o získání politické nezávislosti (Západní Sahara, Puntland či Somaliland). Tyto příklady zemí, které vyhlásily politickou nezávislost (aniž by jejich existenci oficiálně uznaly světové velmoci či mezinárodní organizace), ukazují na neschopnost ústředních vlád řešit stávající konflikty nástroji právního státu a dodržováním ústavnosti.

– – –

Proces demokratizace v Africe je nesmírně komplikovaný a víceméně nepříliš předvídatelný. Naděje spojené se zahájením tohoto procesu na počátku 90. let se naplnily jen částečně a v současnosti jsme spíše svědky jeho oslabování. Ojedinělé nejsou ani jeho dramatické zvraty v řadě zemí, které byly dlouhodobě považovány za úspěšné a často se objevovaly v hodnocení Freedom House, Polity IV či Ibrahim Index dokonce v kategorii liberálně demokratických zemí (Gambie, Mali, Botswana a další).

[7] Princip neměnnosti hranic měl zabránit mezistátním sporům mezi nově vzniklými nezávislými africkými státy o nové vymezení státních hranic. To se podařilo jen částečně (africká post-nezávislostní politická historie zaznamenala celou řadu mezistátních konfliktů mezi africkými státy o přesné vymezení státních hranic a nároků na „historické" území), nicméně tento princip vedl k rozsáhlým etnickým konfliktům a vzniku separatistických hnutí. Řada afrických etnik je totiž rozdělena do třech a více afrických státních útvarů. Na druhé straně proběhl proces dekolonizace poměrně rychle a až na některé výjimky (např. Alžírsko, portugalské kolonie, Namibie, Zimbabwe, Eritrea) v zásadě mírumilovně.

Jednou z mnoha hodnocených kategorií procesu demokratizace a kvality demokracie afrických zemí je ústavní stabilita a nezávislost mocí (exekutivní, legislativní a soudní).

V posledních třech desetiletích jsme bohužel svědky toho, že nové a staronové vládnoucí elity v touze udržet si politickou moc často přistupují k volebnímu inženýrství a úpravám ústavního nastavení klíčových politických institucí, zejména postavení a kompetencí prezidentů, jejich volby, délky mandátu a počtu období prezidentských termínů. Vlna demokratické euforie se po ukončení studené války a omezení či úplném přerušení sovětské a americké hospodářské pomoci fakticky vyčerpala a „demokraticky" zvolení prezidenti hledají na počátku 21. století (obvykle na konci svého druhého prezidentského období) ne/ústavní cesty, jak si udržet politickou moc.

Tento jev není vůbec neobvyklý. Jednak má hluboké kořeny ve struktuře tradiční africké společnosti (tzv. neopatrimoniální charakter afrických politických režimů[8]), jednak se „osvědčil" v době existence one-party států, které vznikly ve velké většině afrických zemí po získání politické nezávislosti. Pokud se v tomto období prezidentské volby vůbec konaly, pak měly jen formální charakter a byly spíše plebiscitem než volební soutěží.

Pokusy o změnu prezidentských termínů nebo úpravu ne/ústavního nastavení politických institucí[9] v posledních dvou desetiletích nepřekvapí u zemí, kde „demokraticky" znovuzvolení prezidenti pokračovali ve svém neomezeném vládnutí z období one-party státu (Angola, Mosambik, Tanzanie, Guinea, Togo, Pobřeží slonoviny, Uganda, Seychely a další) a snažili se udržet si politickou moc i po vyčerpání dvou prezidentských termínů. Nicméně i v zemích, kde došlo k razantní výměně politických elit (bývalé

[8] Srovnej von Soest, Christian. "How Does Neopatrimonialism Affect the African State? The Case of Tax Collection in Zambia." *The Journal of Modern African Studies*, vol. 45, no. 4, 2007, pp. 621–645; Kneuer, Marianne, Andrea Mehler, and Jonas Sell. "Neopatrimonialism, Democracy, and Party Research: The German and International Debate." *Zeitschrift für Vergleichende Politikwissenschaft*, vol. 9, 2015, pp. 211–218.

[9] Udržet si politickou moc bývalých prezidentů není nezbytně nutné řešit jen změnou ústavy. Jak ukazuje příklad Angoly, „stačí" dokonce jen nastavení vnitrostranických dokumentů – nový angolský prezident je podřízen rozhodnutím ústředního výboru Lidového hnutí za osvobození Angoly (MPLA), který byl v 2. desetiletí tohoto století zcela ovládán bývalým prezidentem Eduardem dos Santosem.

vládnoucí politické strany byly v prezidentských a parlamentních volbách poraženy), není výjimkou, že nově zvolení prezidenti, které vynesla na výsluní celostátní politiky demokratická rétorika, se po vyčerpání prezidentských termínů snaží najít ne/ústavní cesty, jak se udržet v prezidentských úřadech (Zambie, Malawi, Namibie, Uganda, Rwanda, Burundi, Pobřeží slonoviny atd.).

Vzhledem k tomu, že více než 40 subsaharských zemí má fungující prezidentský systém (přičemž poloprezidentské a dokonce i parlamentní demokracie se obvykle chovají jako prezidentské[10]), je problematika ústavní manipulace zejména co se týče časové délky a počtu prezidentských termínů pro hodnocení procesu demokratizace a kvality afrických politických režimů naprosto klíčová.

Demokratické euroamerické země ať již s prezidentskými, poloprezidentskými či parlamentními systémy s ne/přímou volbou prezidenta ve svých ústavách obvykle omezují délku prezidentského termínu (převažuje pětiletý mandát) a počty prezidentských období (převažují dvě navazující prezidentská období). Toto základní ústavní nastavení prezidentských úřadů se stalo charakteristickým i pro většinu afrických zemí, které se na počátku 90. let (většinou z pragmatických důvodů[11]) rozhodly přijmout principy západního demokratického modelu vládnutí (zejména rozdělení mocí, vícestranický systém, pravidelné demokratické a svobodné volby).

– – –

Tato odborná publikace se zaměřuje na jeden z klíčových pilířů afrických politických systémů – prezidentský úřad. Ponecháme-li stranou asijský kontinent, více než 90 % všech afrických a latinskoamerických států dnes disponuje polo/prezidentskými politickými systémy, kde obvykle v přímých volbách zvolený prezident disponuje mimořádnými výkonnými

[10] Vládnoucí politická strana většinově ovládá parlament, přičemž předseda strany obvykle zastává funkci prezidenta země. Parlament slouží jako potvrzovatel jeho politiky a legislativní činnosti.

[11] Zejména když tyto principy byly součástí strukturálních podmínek MMF a Světové banky pro získání finančních půjček a materiální podpory od EU a západních velmocí.

pravomocemi nejenom na základě ústavy, ale zejména díky zavedené politické praxi, často ústavní parlamentní většině, nefungujícímu stranickému systému (roztříštěná a slabá opozice) a fakticky neexistující či slabé občanské společnosti. Svou roli sehrává i neopatrimoniální charakter (tradiční) africké společnosti, který se opírá o nezpochybnitelné vůdcovství kmenových náčelníků a náboženských vůdců.

V posledních třech desetiletích, tj. po roce 1995, jsme stále častěji svědky snah afrických prezidentů udržet si politickou moc i po vyčerpání (zpravidla) dvou prezidentských období. Více než polovina současných afrických prezidentů buď sama usilovala, dala podnět či se nebránila otevření diskuse o prodloužení svého prezidentského mandátu. Ve více než třetině afrických prezidentských systémů došlo k úpravám volební legislativy týkající se prezidentských voleb (prodloužení délky prezidentského období, zpřísnění podmínek pro registraci prezidentských kandidátů, změna volebního systému), přičemž nedodržování pravidelnosti volebního cyklu (tzn. nekonání prezidentských voleb v řádném termínu) se stalo spíše zvyklostí než výjimkou. Podobný trend můžeme sledovat v zemích Latinské Ameriky. Pro všechny výše uvedené snahy změnit cíleně ústavu a volební zákony či jiným způsobem ovlivnit volbu prezidenta (stranou necháváme zjevné podvodné manipulace volebního aktu či volebního výsledku) budeme v dalším textu používat zobecňující termín prezidentské ústavní a volební inženýrství.

Během uplynulých tří dekád vzrostly počty pokusů současných afrických prezidentů o prezidentské ústavní a volební inženýrství. Velice oblíbenými způsoby, jak znovu kandidovat po vyčerpání ústavou daných limitů, je a) přijetí nové ústavy, b) ústavní prodloužení či zkrácení délky řádného prezidentského termínu, c) změna počtu termínů (snížení či zvýšení) či d) úplné odstranění této překážky. V řadě afrických zemí lze poté sledovat kontroverzní rozhodnutí ústavních soudů, podle kterých přijetí nové ústavy či novelizace článků týkajících se nového nastavení podmínek výkonu prezidentské funkce stávajícímu prezidentovi umožňuje kandidovat „od bodu nula“, tedy jako kdyby předtím úřad vůbec nezastával (nové nastavení ústavy neplatí retrospektivně).

Problematika tzv. prezidentského ústavního a volebního inženýrství je z pohledu afrického konstitucionalismu naprosto klíčovou záležitostí, neboť charakter prezidentského systému s velmi silnými prezidentskými pravomocemi má absolutní většina afrických států. Navíc vzhledem k tomu, že prezidentem se stává představitel (obvykle předseda) nejsilnější parlamentní politické strany, dochází v rukou afrických prezidentů k neobvyklé koncentraci výkonné (a potažmo i legislativní) politické moci. Ústavní právo většiny afrických prezidentů jmenovat soudce všech úrovní, včetně Nejvyššího a Ústavního soudu, pak částečně limituje také nezávislost moci soudní.

Ve srovnání s ostatními prezidentskými systémy v euroamerické části světa neexistuje v africkém prostředí fakticky žádný systém vyvažování, jehož prostřednictvím by jiná ústavní instituce mohla čelit zneužití dominantního postavení prezidenta v politickém systému. Soudní systém včetně ústavního soudu, ústřední volební komise či parlamentu bývají často jen prodlouženým orgánem prezidenta a jeho blízkého okolí.[12]

Cenzura a autocenzura, neskrývaná kontrola veřejných a soukromých médií, loajální armáda a bezpečnostní složky, to vše uplatňování nekontrolovatelné prezidentské moci dále usnadňuje. Prezidenti a jejich okolí (včetně nejvyšších vojenských představitelů) prostřednictvím jimi ovládaných hospodářských společností současně kontrolují nejvýznamnější ekonomické aktivity v zemi. Do celého procesu fakticky neomezené výkonné moci dále vstupuje slabá politická opozice a nepříliš dobře fungující občanská společnost.

– – –

Hlavním cílem této publikace je vytvořit teoretický koncept ústavního a volebního inženýrství v afrických prezidentských režimech a analyzovat jeho aplikaci v afrických zemích. Tento nově rozpracovaný koncept by pak podle mínění autora mohl být aplikovatelný i na další mimoevropské

[12] Stornované výsledky prezidentských voleb v Keni (2017) a Malawi (2020) naprosto vybočují z tohoto obecného trendu a naznačují, že by i v tomto směru mohlo dojít v následující (asi ne příliš blízké) budoucnosti k určité změně.

regiony, zejména latinskoamerické země. Koncept má ambici postihnout všechny úspěšné a neúspěšné pokusy a snahy afrických prezidentů prodloužit svůj prezidentský mandát a udržet si politickou moc prostřednictvím nově nastavených pravidel prezidentských voleb (délka a počet prezidentských mandátů, nové podmínky registrace kandidátů, finanční depozity, extrémní počty podpůrných podpisů voličů atd.), manipulace volebními systémy (zejména přechodem na FPTP[13]) nebo odkládáním řádného termínu prezidentských voleb (s odvoláním na nedostatek finančních prostředků, „neschopnost" volební komise zaregistrovat voliče, přírodní pohromy apod.).

Vzhledem k zaměření výzkumu na vládnutí v africké politice je hlavní pozornost zaměřena na teoretické koncepty související s ústavním postavením prezidenta v politickém systému afrických zemí, jeho ústavní pravomoci a povinnosti, prezidentskou volbu a ukončení výkonu funkce, zejména pak v souvislosti s dnes aktuálním konceptem omezeného počtu prezidentských mandátů, v jehož rámci je řešeno i prezidentské inženýrství (zejména snahy o prodloužení dalšího funkčního období prezidenta – tzv. theory of third term).

– – –

Monografie představuje výsledky kvalitativního komparativního výzkumu, v jehož rámci byl přibližně od roku 1995 aplikován teoretický koncept prezidentského ústavního a volebního inženýrství na africkou politickou praxi. Prostřednictvím historické metody a empiricko-analytické analýzy autor shromáždil mimořádné množství faktografického materiálu, kterým dokumentuje pokusy afrických prezidentů udržet si politickou moc mimo ústavní rámec. Autor tyto pokusy dále zkoumá z pohledu jednotlivých definovaných teoretických modelů prezidentského ústavního a volebního inženýrství a následně komparativní metodou ověřuje či prohlubuje základní modely tohoto teoretického konceptu.

[13] FPTP – first-past-the-post voting system, tj. jednokolový většinový systém.

Předkládaná monografie navazuje na předchozí práce autora,[14] zejména publikaci *Ústava ve stínu politiky: Politické a právní aspekty prezidentského ústavního inženýrství (na příkladu východní Afriky)*,[15] ve které byl poprvé v odborné literatuře na základě nedávné i současné africké politické praxe rozpracován teoretický koncept prezidentského ústavního a volebního inženýrství. Odkazuje rovněž na článek spoluautorů V. Fialy a L. Tungul „Engineering Power: The Classification of Presidential Constitutional and Electoral Manipulation in African Systems (1990–2020)", jejž otiskl prestižní časopis *Africa Spectrum.*[16]

Monografie rozpracovává teoretický koncept do větší hloubky, přináší více praktických příkladů v podstatě ze všech afrických zemí a autor v ní usiluje o zdůvodnění a pochopení příčin a okolností, proč byly v některých zemích tyto pokusy úspěšné a v jiných neúspěšné. Omezený rozsah publikace neumožňuje rozvést všechny zajímavé ne/úspěšné případy prezidentského ústavního a volebního inženýrství do maximálních podrobností, autor se nicméně snažil na konkrétních případech z každého regionu zdokumentovat charakteristické příklady jednotlivých modelů prezidentského ústavního a volebního inženýrství.

Jak autor ukazuje v jednotlivých kapitolách, prezidenti některých států subsaharské Afriky se ve snaze udržet se v úřadu uchýlili k nejrůznějším formám ústavního a volebního inženýrství. Výběr podrobněji analyzovaných případových studií je nevyhnutelně do určité míry subjektivní. Empiricko-analytická část publikace však obsahuje rovněž odkazy na řadu dalších příkladů z ostatních afrických zemí, které umožňují zasadit jednotlivé případy do širšího komparativního kontextu.

– – –

[14] Fiala, Vlastimil. *Africký prezidencialismus: Komparativní analýza ústavních změn v afrických zemích*. Iuridicum Olomoucense, 2018; Fiala, Vlastimil. *Ústava ve stínu politiky: Politické a právní aspekty prezidentského ústavního inženýrství (na příkladu východní Afriky)*. Moneta-FM, 2020.

[15] Fiala, Vlastimil. *Ústava ve stínu politiky: Politické a právní aspekty prezidentského ústavního inženýrství (na příkladu východní Afriky)*. Moneta-FM, 2020.

[16] Fiala, Vlastimil, and Lucie Tungul. "Engineering Power: The Classification of Presidential Constitutional Manipulation in Sub-Saharan Africa (1990–2020)." *Africa Spectrum*, no. 2, 2025, pp. 472–490.

Problematika prezidentského ústavního a volebního inženýrství včetně teorie omezeného počtu prezidentských mandátů a třetího funkčního období prezidentů je dnes v subsaharské Africe vysoce aktuální a rychle se dostává do popředí pozornosti předních světových afrikanistů a politologů. Není však jen záležitostí afrického kontinentu, nýbrž tématem výzkumu odborníků na Latinskou Ameriku a další světové regiony a země (např. Rusko, Čína, postsovětské republiky atd.).

Obecný teoretický rámec tohoto výzkumu vychází ze základních politologických teorií, které řeší klíčové otázky (demokratického) vládnutí a rozdělení politické moci v subsaharské Africe. Problematika výzkumu postavení a kompetencí prezidentů v politickém systému, prezidentských voleb a prezidentských mandátů není nikterak nová a řada významných světových afrikanistů a politologů se jí věnuje dlouhodobě. Na tomto místě je důležité zmínit nejprve obecné práce zabývající prezidentskou problematikou, jako např. již téměř klasický text Richarda E. Neustadta (1960) *Presidential Power: The Politics of Leadership*. Problematice prezidentských režimů se v současnosti dlouhodobě věnují zejména Juan Linz, Arend Lijphart, Matthew S. Shugart, John Carey a řada dalších.

Současná „prezidentologie" dnes zahrnuje velké množství zajímavých témat. Autoři zkoumají prezidentské kompetence, prezidentská veta, ústavní mechanismy kontroly prezidentské moci, procesy odvolání prezidentů (tzv. impeachment), vznik prezidentských politických stran, vztahy prezidenta a politických stran, postavení prezidentů v poloprezidentských systémech atd. Zvláštní pozornost je věnována prezidentským volbám, výběru kandidátů, prezidentským volebním kampaním či nestranickým prezidentům (tzv. outsiders) (srovnej např. Baker, 2002; Cheeseman, 2010; Maltz, 2007; Posner and Young, 2007; Bogaards, 2014, Cheeseman, 2015; Reyntjens, 2016 ad.).

Jak název této monografie naznačuje, autor se soustředí především na problematiku tzv. prezidentského ústavního a volebního inženýrství. Tématem délky mandátů a počtu termínů se zabývá především John M. Carey (1996) v práci *Term Limits and Legislative Representation*.

Jestliže se zdá, že v poslední době vychází poměrně velký počet studií, článků a monografií zabývajících se zejména problematikou třetího funkčního období afrických prezidentů, menší pozornost je naopak věnována ostatním pokusům o prezidentské ústavní a volební inženýrství (odstranění limitů pro prodloužení, snížení počtu prezidentských období, prodloužení či zkrácení prezidentských limitů, oddalování termínů prezidentských voleb, tzv. omezující legislativa dotýkající se prezidentských kandidátů atd.), přičemž však toto víceméně na první pohled marginální ústavní a volební inženýrství v řadě případů zásadním způsobem ovlivňuje africké prezidentské volby a v celkovém důsledku oslabuje africké demokratizační procesy.

Důležitou a vpravdě průkopnickou analýzu teorie třetích termínů v Africe řeší disertační práce Bonifaceho Madalitsa Dulaniho na téma *Personal Rule and Presidential Term Limits in Africa* (2011). Autor vyčerpávajícím způsobem představuje faktory, které ovlivňují úspěch či neúspěch afrických prezidentů usilujících o udržení politické moci navzdory ústavním překážkám. Aktuálnost problematiky je patrná i v dalších afrikanistických výzkumech z posledních let.

Mezi autory, kteří se mezi prvními specializovali na problematiku tzv. theory of third term v africkém prostředí, patří zejména von Doepp (2005a), Southall-Melber (2006), G. Maltz (2007), D. N. Posner a D. J. Young (2007), N. Cheeseman (2010), A. Baturo (2010), Fombad (2016), Pauw (2017), Abbiate a Böckenförde (2017), Tull a Simons (2017), Posner-Young (2018), Cheeseman (2019), McKie (2019) a řada dalších, z jejichž výzkumů a závěrů následně vycházejí další akademici. Zatímco von Doepp se zabývá jedním z aspektů, jímž je role stranické koheze či frakcionalizace ve vztahu k třetímu funkčnímu období prezidenta, ostatní jmenovaní autoři se tématu věnují obecněji a zaměřují se na vztah omezeného počtu prezidentských mandátů, délku prezidentských mandátů a demokratické konsolidace či institucionalizace.

Celá řada výše uvedených autorů se zabývá především faktory, které rozhodují o ne/úspěšnosti afrických prezidentů ve snaze prosadit potřebné změny, aby se udrželi u politické moci či mohli znovu kandidovat v konkrétních afrických zemích (klasické případové studie). Někteří

zmiňují věk prezidentů, jejich popularitu, vytvoření pevné klientelistické sítě, dominantní postavení vládnoucí politické strany, ovládnutí státního, bezpečnostního a soudního systému (včetně nejvyšších a ústavních soudů), slabost občanské společnosti, vliv silných společenských a náboženských organizací, postoj tradiční společnosti (kmenových náčelníků) nebo postoj mezinárodních donátorů, jiní zdůrazňují především schopnost prezidenta udržet jednotu ve vládnoucí politické straně a neexistenci nebo roztříštěnost politické opozice.[17]

Nesporně zajímavý a podnětný příspěvek pod názvem „The Institutionalisation of Power Revisited: Presidential Term Limits in Africa" uveřejnila dvojice autorů Dennis M. Tull a Claudia Simons (Tull-Simons 2017), která se pokouší o některé teoretické generalizace tohoto procesu. Další z výše zmíněných autorů řeší zejména okolnosti a faktory ne/úspěšnosti pokusů o prodloužení prezidentského období v jednotlivých afrických zemích. Např. Posner a Young (2018) k těmto faktorům řadí věk prezidentů, jejich popularitu, úroveň mezinárodní pomoci či pozitivní příklady z minulosti při předávání politické moci. Jejich závěr, že africké země se dělí na dvě skupiny – jednak ty, jejichž prezidenti respektují ústavní zvyklosti, a jednak ty, kde se tyto ústavní zvyklosti nedodržují – však je, jak ukazuje náš výzkum, značně problematický.[18] Touha udržet si politickou moc v zemích s převažujícím neopatrimoniálním charakterem, kde se stále prosazuje politická kultura tzv. big men, je často neovladatelná i pro demokratické vůdce.

Velmi zajímavou kvantitativní studii uveřejnila v roce 2019 Kristina McKie, která se na základě devíti proměnných faktorů (nastavení prezidentských termínů v ústavě, zastoupení prezidentské strany v parlamentu, kvalita volebního procesu, úroveň demokracie, kontrola vládnoucí politické strany, pozitivní/negativní příklady při předání politické moci, osobní profit z udržení si prezidentského úřadu, ekonomický výsledek země a postoj zahraničních donátorů) snažila zjistit jejich vliv na úspěšnost či

[17] Cheeseman, Nic. *Democracy in Africa*. Cambridge University Press, 2015, p. 313.

[18] Posner, D. N., and D. J. Young. "Term Limits: Leadership, Political Competition, and the Transfer of Power." *Institutions and Democracy in Africa*, edited by Nic Cheeseman, Cambridge University Press, 2018, p. 275.

neúspěšnost prodloužení prezidentských termínů. Ponecháme-li stranou, že některé faktory se obsahově překrývají (např. kvalita volebního procesu a úroveň demokracie), výrazně zde chybí vyhodnocení vlivu např. ústavního soudu, síly občanské společnosti nebo mezinárodních či regionálních organizací (AU, OSN, EU).

V roce 2019 se problematice prezidentských třetích termínů zevrubně věnoval početný kolektiv akademiků (celkem 38 autorů) pod vedením Alexandra Batura a Roberta Elgieho. Rozsáhlá vědecká monografie *The Politics of Presidential Term Limits* (čítající 644 stran) obsahuje 29 kapitol, které sestávají z jedné úvodní a závěrečné teoretické sekce a ze tří sekcí s případovými studiemi rozdělenými podle kvality politického režimu (konsolidované demokracie, nedemokratické státy a státy třetí demokratizační vlny; Baturo, 2019). Do publikace je zařazeno celkem šest případových studií z Afriky, které analyzují pokusy o prosazení tzv. third term v osmi afrických zemích (Tunisko, Togo, Malawi, Keňa, Uganda, Zambie, Senegal, Burkina Faso). S ohledem na regionální zaměření této publikace je pak významná zejména kapitola věnovaná komparaci této problematiky v Keni, Ugandě a Zambii.[19]

Až do nedávna nicméně neexistovala významnější publikace, která by se pokusila o komplexní komparativní pohled na danou problematiku v celé šíři afrického kontinentu. Toto bílé místo nevyplnila ani poslední práce Jacka R. Mangaly a kol. *The Politics of Challenging Presidential Term Limits in Africa* (2020), která obsahuje popis teoretické diskuse o omezení prezidentské výkonné moci, ale jinak nepřináší žádné významnější teoretické uchopení či zobecnění dané problematiky v africkém prostoru. Jádrem práce jsou opět případové studie (Rwanda, Gabon, Uganda, Burkina Faso, Nigérie a Zambie), které jsou sice zajímavé, ale nepřináší prakticky nic nového ve srovnání s předchozími výzkumy uvedených zemí (zejména v případě Zambie, Rwandy či Nigérie). [20]

[19] Cheeseman, Nic. "Should I Stay or Should I Go? Term Limits, Elections, and Political Change in Kenya, Uganda, and Zambia." *The Politics of Presidential Term Limits*, edited by A. Baturo and R. Elgie, Oxford University Press, 2019, pp. 311–338.

[20] Mangala, J. R., editor. *The Politics of Challenging Presidential Term Limits in Africa*. Palgrave Macmillan, 2020.

Současné afrikanisty a politology zabývající se problematikou změn prezidentských mandátů můžeme rozdělit do dvou skupin, a to na víceméně optimistické a spíše pesimistické. Do první skupiny lze zařadit zejména autory věnující se této problematice v prvním desetiletí tohoto století – např. Posner a Young věřili v další postupné etablování afrických politických institucí, včetně upevnění prezidentství a udržení ústavních omezení týkající se prezidentských mandátů (Posner – Young 2007). Naopak představitelé mladší afrikanistické generace v čele s Kristin McKie jsou konfrontováni se stále větším počtem úspěšných pokusů o změnu prezidentských mandátů v posledním desetiletí a ve světle těchto faktů docházejí k obecnému názoru, že se politická vůle současných afrických prezidentů omezit svou politickou moc zmenšuje.[21]

Podobně skeptický pohled zaujímá i Adrienne LaBas, podle které ani změna prezidenta (personální, nikoli politická) nemusí znamenat posílení demokracie, protože rozhodující slovo v jednotlivých autoritářských zemích mají často stranické sekretariáty, které nemají problém nahradit svého prezidenta jiným představitelem strany, aniž by riskovaly ztrátu vládnoucí politické moci (viz např. Angola, Mosambik, Tanzanie).[22]

– – –

Monografie je rozdělena do tří hlavních částí. V první, přehledové části autor představuje charakter současných afrických prezidentských režimů a historický vývoj prezidentského ústavního a volebního inženýrství. Druhá část je věnována představení a rozpracování základních teoretických modelů prezidentského ústavního a volebního inženýrství. Jádrem monografie je třetí část, ve které jsou základní teoretické modely prezidentského ústavního a volebního inženýrství na základě empiricko-analytického přístupu konfrontovány s africkou politickou praxí. Autor do této analýzy zahrnul prakticky všechny příklady úspěšného i neúspěšného

[21] McKie, Kristin. "The Politics of Institutional Choice across Sub-Saharan Africa: Presidential Term Limits." *Studies in Comparative International Development*, vol. 52, no. 1, 2017, pp. 436–456.

[22] LeBas, Adrienne. "Term Limits and Beyond." *Current History*, vol. 115, no. 781, 2016, p. 172.

prezidentského ústavního a volebního inženýrství v afrických zemích po roce 1990.[23] Jednotlivé dílčí kapitoly se věnují základním modelům prezidentského ústavního a volebního inženýrství, zejména manipulaci s počtem a délkou prezidentských funkčních období, omezením přístupu prezidentských kandidátů k volbám a úpravám prezidentského volebního systému v současné politické praxi afrických zemí.

Předkládaná publikace představuje jeden z prvních pokusů v české i zahraniční odborné literatuře o teoretické vymezení konceptu prezidentského ústavního a volebního inženýrství na africkém kontinentu, opírající se o analýzu nedávné i současné africké politické praxe. Navržené teoretické modely však nelze považovat za definitivní. Jejich platnost a vysvětlující potenciál bude třeba ověřit prostřednictvím dalších podrobných komparativních výzkumů zaměřených na projevy prezidentského ústavního a volebního inženýrství v jednotlivých afrických státech, zejména v Namibii, Nigérii, Tanzanii, Pobřeží slonoviny, Ghaně, Mali, Guineji, Konžské republice, Burkině Faso, Gabonu, Čadu, Beninu, Kamerunu, Angole, Nigeru, Rovníkové Guineji, Sieře Leone, Mauritánii, Džibutsku, Demokratické republice Kongo, Středoafrické republice, Libérii, Togu, na Komorách a v dalších zemích afrického kontinentu.

[23] Autor analyzoval politický a ústavní vývoj všech stávajících 50 afrických zemí, ale je s velkou pravděpodobností možné, že mu mohly některé méně známé a spíše neúspěšné pokusy o prezidentské ústavní a volební inženýrství uniknout. Autor bude vděčen čtenářům, pokud na nějaký takový případ narazí, aby se s ním podělili o své poznatky (na adrese vlastimil.fiala@upol.cz).